

HEIDEGGER VE FOUCAULT'DA VARLIK VE İKTİDAR BAĞLAMINDA MEKÂN

Yıldırım ORTAĞLAN*

ÖZ

Düşünme deneyimimizin mekânla kurduğu bağ yadsınamazdır. Bu bağın anlaşılması çetin bir süreci içerdiğinden mekânların yaşam dünyamızda kapladıkları alanları soruşturmak bize yol gösterebilir. Heidegger'in mekânları ile Varlığın anlamına yönelik soru arasındaki ilişki inşa etmek, ikamet etmek ve düşünmekle birlikte kavrandığında anlamlı olmaktadır. Heidegger, Batı metafiziği düşünme geleneğini Varlığı unuttuğundan dolayı eleştirir. Heidegger, yersiz yurtsuzluğun Varlığın unutulmasından dolayı ortaya çıktığını söyler. Ona göre, mekânla özsel bağ kurmak, bununla başa çıkmanın yollarından biridir. Heidegger, inşa etmenin kökeninde yer alan ikamet etmenin unutulmasının mekânla ilişkimizi olumsuz yönde etkilediğini düşünür. Buna karşın, 'Foucault'nun mekânları' iktidar/iktidar ilişkileri çerçevesinde sorunsallaştırıldığında kendini açar. Özellikle, düşünce tarihinde mekân sorunsallaştırıldığında mekânların özellikler üretmek için son derece önemli yerler olduğu görülecektir. Bu bağlamda, Foucault'nun iktidarını anlamının yolu onun mekânlarının duvarlarını nasıl tasarladığını bilmekten geçer. 'Heidegger'in mekânları' 'Foucault'nun mekânlarını' anlamak için araç olarak kullanıldığında panoptikon düşüncesinin hâkim olduğu hapishanenin ve hastanenin dünyasız bir dünya inşa ettikleri görülecektir. Çünkü 'Foucault'nun mekânları' ikamet etmeyi göz önünde bulundurmazlar. 'Foucault'nun mekânları', iktidar ilişkilerinin düzenlendiği yerler olarak özellikler üretmektedir. 'Dünyasız bir dünya' inşa ettiklerinden dolayı iktidar ilişkileri bu mekânlar aracılığıyla sürekliliğini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Varlık, iktidar, inşa etmek, ikamet etmek, mekân.

BEING AND POWER IN THE CONTEXT OF SPACE IN HEIDEGGER AND FOUCAULT WORK

ABSTRACT

The connection between our thinking experience and space is undeniable. Since understanding this connection involves a difficult process, investigating the areas in which spaces surround our lifeworld can guide us. Heidegger's spaces with the question of the meaning of Being make sense when they are considered in its relation with building, dwelling and thinking. Heidegger criticizes the Western metaphysical tradition of thinking for forgetting Being. Heidegger says that the homelessness arises due to the forgetting of Being. According to him, one of the ways to overcome this is the essential connection to space. Heidegger thinks that the forgetting of dwelling, which is at the root of building, negatively affects our relationship with space. On the other hand, 'Foucault's spaces' reveal themselves when problematized within the framework of power/power relations. Especially when space is problematized in the history of thought, it will be seen that spaces are extremely important places for producing subjectivities. In this context, the way to understand Foucault's power is to know how he designs the walls of his spaces. When 'Heidegger's spaces' are used as a means of understanding 'Foucault's spaces', it will be seen that the prison and the hospital which were dominated by the idea of the panopticon built a worldless world. Because 'Foucault's spaces' do not take dwelling into consideration. 'Foucault's spaces' produce subjectivities by being places where power relations are organized. Since they construct a 'worldless world', power/power relations ensure their continuity through these spaces.

Key Word: Being, power, bulding, dwelling, space.

* Dr., E-Posta: yildirim.ortaoglan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5813-1191

Giriş

Düşünme, mekânda ve mekânla kurulan ilişkide açığa çıkar. Mekânla kurulan ilişki hem soruşturulan konuya yaklaşımı değiştirir hem de düşünmenin inşa edileceği zemini belirler. Yaşam dünyamızın merkezindeki evler, hapishaneler, hastaneler, okullar ve tapınaklar varolanlarla nasıl bir ilişki kurduğumuzun göstergeleridir. Bu göstergelerden hareketle kimi zaman soruşturma alanları belirler ve varlığımızın olanaklılığını onlar üzerinden tartışırız kimi zaman ise sahici bir şekilde var olup olmadığımızı belirleyen bu yapıların iktidarın ürettiği söylemin yansıması olduğuna yönelik düşünsel izlekleri takip ederiz.

Bu izlekler eşliğinde, mekânın yaşam ve düşünme üzerindeki etkisi dikkate alındığında Foucault ve Heidegger'in düşünme deney(im)lerinin önemi yadsınamazdır. Her ne kadar iki düşünür kendi yaşamlarını deneyimleme açısından farklı güzergâhta yer alsalar da bu ayrım birinin diğerini anlamak için araç olamayacağı anlamına gelmez. Bir tarafta Heidegger'in 'cehalete'¹ göz yummasının yarattığı Nasyonal Sosyalizm yanılısı, rektörlük deneyiminden sonra pasif politik yaşamı ve muhafazakâr denebilecek bir düşünme yolu seçmesi varken, diğer tarafta Foucault'nun toplumsal özgürlük peşinde pratik yaşamı, politik olarak kendisini solda konumlandırmasının yanı sıra toplumun dışına itilmişlerin, delilerin, eşcinsellerin yanında yer alması vardır.² Ama bu karşıt denebilecek konum 'düşünce deneyini' anlamsız kılmaz. Aksine, Foucault'nun da ifade ettiği gibi kimi zaman çok az kişi fark etse de "düşünme aracı olarak"³ Heidegger'in Foucault üzerinde büyük bir etkisi vardır: "Benim felsefedeki gelişimim tamamen Heidegger'i okuyuşumla belirlenmiştir."⁴ İktidar ve Varlık bağlamında mekân soruşturma konusu yapıldığında hem Heidegger'i hem de Foucault'yu sadece düşünme araçları yapmayı değil aynı zamanda "düşünce deneyinin" malzemeleri olarak ele aldığımızdan dolayı düşüncelerinin karşılaşması deney(im)in nasıl kurulduğuyla ilişkilidir.

Foucault'nun iktidara dair sorunsallaştırmaların merkezinde deliliğin, hastalığın, cinselliğin ve suçun nesneleştirilmesi yatmaktadır. Özneleştirme

¹ Karl Jaspers, 1933'te Heidegger'i ziyaret ettiğinde "Hitler gibi cahil bir adam[ın] Almanya'yı nasıl" yönetebileceğini sorar. Heidegger'in ona cevabı Hitler'in onu nasıl etkilediğinin açık göstergesidir: "Cehalet tamamen önemsizdir (...) siz sadece onun harika ellerine bakın!" Rüdiger Safranski, *Bir Alman Üstat Heidegger*, Çeviren Ali Nalbant, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2008, 335.

² Hubert Dreyfus, "Varlık ve İktidar", *Heidegger Paris'te: Fransızların Heidegger Okuması* İçinde, Çeviren H. S. Erdem, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2014, 216.

³ Michel Foucault, *Özne ve İktidar- Seçme Yazılar II*, Çeviren Işık Ergüden-Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019a, 250.

⁴ Michel Foucault, *Özne ve İktidar- Seçme Yazılar II*, 249.

denilen bu tanımlamaların belirli bir mekânda üretildikleriye kuşku götürmez bir gerçektir. 'Foucault'nun mekânları' olarak ifade edilecek bu 'mekânlar', onun bu mekânları yücelttiğini iddia etmez, sorunsallaştırmaların merkezinde mekânların olmadığı bir düşünme deney(im)inin kabul edilemezliğini öne sürer. Sözü edilen düşünme deney(im)i 'iktidarın' ürettiği söylemin karşılığıdır. Özellikle de suçun merkeze alınması ile hapisanenin işlevinin değişmesi arasında kurulan ilişki iktidarın mekân üzerinden nasıl bir yönde hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Heidegger söz konusu edildiğinde ise 'mekân', Varlıkla kökensel bir ilişki kurmanın yoludur. Heidegger, Batı metafiziğinin unuttuğunu düşündüğü Varlığın anlamının, kimi zaman Anaksimandros'un bir fragmanında, kimi zaman Hölderlin'in bir şiirinde, kimi zaman da *Bir Yunan Tapınağı*'nda açığa çıktığını söyler. Mekân söz konusu olduğunda *Yunan Tapınağı*yla kurulan ilişki ikamet etmenin birliğinde kendisini gösterir. Bunun yanı sıra, Heidegger'in yaşam deneyiminin merkezinde yer alan bir kulübe ya da bir çiftlik evi de kimi zaman mekânla kurulan bağın ikamet etme üzerinden nasıl ele alındığını göstermektedir.

Bu çalışma, bir taraftan Foucault'nun özellikle disiplinci ve biyo-iktidarın mekânla kurduğu ilişkiyle yaşam ve birey üzerinde nasıl bir egemenlik kurduğunu ortaya koyarken, diğer taraftan Heidegger'in Varlığın unutulmuşluğunu mekân ve ikamet etmek kavramları açısından tartışır. Bu tartışmanın merkezinde, Heidegger'in mekâna ilişkin tasavvurlarına 'Foucault'nun mekânlarını' anlamak için anahtar bir rol verir. Bunun yanı sıra, filozofların mekân algısının kimi zaman onların yaşam deney(im)lerini, kimi zaman da politik kararlarını ortaya koyan göstergeler olup olmayacağına dair bir 'düşünce deneyi' sunmaktadır. Bu deneyin arka planında bir çok soru yer almaktadır: Foucault'nun hapisanenin suçu yok etmediği, aksine suçlu ürettiği savının arkasında sözü edilen mekânların inşa etmenin ikamet etmekle bağını dikkate almadan hareket ettiği düşüncesi yatıyor olabilir mi? Panoptikonun sütunları arasına mahkûm edilen suçlunun, delinin, hastanın ve öğrencinin ikamet etmesinin olanağının koşulu nedir? 'Heidegger'in mekânlarını', 'Foucault'nun mekânlarının' karşısına değil, onların anlaşılması için birer araç olarak görmek mümkün müdür? Bu mekânlar, çağımızda yersiz yurtsuzluğumuzu anlamamızın neresinde durmaktadır? 'Foucault'nun mekânları' 'iktidarın'/iktidar ilişkilerinin göstergeleri olurken, 'Heidegger'in mekânları' onun bir dönem Nazi ideolojisini benimsemesinin arka zemininde nerede durmaktadır?

Heidegger'in Varlık Anlayışının Mekânla İlişkisi

Düşünme deney(im)i, kavramların anlam uğraklarında hareket eder. Bu uğrakların peşinde olan düşünür, kimi zaman kavramların bilinen anlamıyla iş görürken kimi zaman da ele alınan sorunun geçirdiği dönüşümleri göz önünde bulundurarak kavramların kökensel anlamının peşinde koşar. Heidegger'in felsefi güzergâhı düşünülünce ikinci yolun bize daha çok şey sağladığı aşikârdır. *Varlık ve Zaman*'ı ya da Heidegger'in bir düşünme deney(im)i olan diğer çalışmalarına göz gezdiren bir okur söylenenin ne anlama geldiğini hemen anlayacaktır.

Heidegger'in mekâna ilişkin analizini ortaya koyan çalışmaları aynı zamanda onun düşüncelerinin 'dönüş'üne (*Kehre*) de eşlik eder. Özellikle, *Varlık ve Zaman*'ın mekân çözümlemesi, Dasein analizi çerçevesinde ele alınır. Buna karşın, "İnsan ve Mekân" temasıyla yapılan konferansta sunulan "İnşa etmek İkame Etmek Düşünmek"⁵, Baden şehrinde sunduğu "... şiirsel biçimde insan mesken tutar" metninin yanı sıra Bavyera Güzel Sanatlar Akademisi'nde yapılan bir ders olan "Şey", onun Nazi rejimiyle kurulan bağından sonra süren derin sessizliğinin ölü toprağını üzerinden attığı ilk çalışmalarıdır. Bu yazılar, hem Heidegger'in düşünsel 'dönüş'ünün ilk çalışmaları olması, hem çağın 'konut sorununa' yaklaşımı, hem de bir yönüyle 'polemik' içermeleri bakımından büyük öneme sahiptir.⁶ Bir heykel sergisinin açılışında sunulan "Sanat-Plastik-Mekân Üzerine Notlar" çalışmasında ise Heidegger, sanat ve sanatçıya, mekânın ne olduğuna, insan ve mekân arasındaki ilişkiye ve plastik sanat olarak heykelle mekân arasındaki bağı odaklanmaktadır.

Heidegger'in sözü edilen metinleri dâhil olmak üzere düşüncesine yön veren temel mesele, 'Varlığın unutulmuşluğu'dur (*Seinsvergessenheit*). Batı metafiziği düşünme geleneğini Varlık Tarihi açısından sorunsallaştıran Heidegger, varolanın Varlık (*Sein*) üzerinde kurduğu egemenliğin insanı yersiz yurtsuzlaştırdığı kanaatindedir. Varlığın anlamının soruşturulmadığı bir dünyanın yazgısı olan yurtsuzluk, Varlık üzerine hesaplayıcı düşünmenin bir sonucudur. Bu durumu aşmanın yollarından biri, kökensel düşünmenin süregittiği bir Varlık kavrayışı geliştirmektir. Heidegger'in Varlığın anlamından Varlığın Hakikatine yol alan düşüncesinin temel gayesi de Varlıkla özsel bir bağ kurmanın patikalarını soruşturmaktır. Bu patikalardan biri de kuşkusuz mekânsallık çerçevesinde ele alınabilecek 'Heidegger'in mekânları'dır. Varlığın

⁵ Heidegger, "İNŞA ETMEK, İSKÂN ETMEK VE DÜŞÜNMEK KAVRAMLARI ARASINDA BÜTÜNLÜK OLDUĞU İNANCINI VURGULAMAK İÇİN BAŞLIKTA VIRGÜL KOYMaktan kaçınmıştır." Adam Sharr, *Mimarlar İçin Heidegger*, Çeviren Volkan Atmaca, İstanbul: Yem Yayın, 2010, 38.

⁶ Adam Sharr, *Mimarlar İçin Heidegger*, 23.

sedasız sesinin duyulduğu bu mekânlar kimi zaman bir tapınağı gösterirken, kimi zaman Kara Orman'ın açıklığında yer alan bir kulübedir. Heidegger, bu mekânların ikamet etmeyle kurduğu özsel bağı düşünürken yaşam dünyamızda her gün karşılaştığımız birçok yapıyı da soruşturmaya dâhil eder.

Yaşam dünyamızda kimi zaman bir köprüden yürür, kimi zaman yurdun başka bir toprağına yol almak için havaalanını kullanır, kimi zaman da gecenin ışması için bir elektrik santralinin enerjisinden yararlanırız. Söz konusu yapılar diğer bir çok yapıyla birlikte yaşam alanımızın bütününe yayılmaktadır. Bu yayılımın içinde hareket edilen yerler, yarattığı konforla her ne kadar insana hane içinde hareket ediyormuş hissi verse de oralarda ikamet etmenin gerçekleştiğine dair bir işaret bulmak mümkün müdür?⁷ Heidegger, bu soruya başka bir soruyla cevap vermektedir: Mekân Nedir? "Mekânın mekânlaştırarak" belirli alanlar yarattığını söyleyen Heidegger, Kartezyen düşüncenin uzamdan hareketle açıklanan mekân algısını eksik olduğundan dolayı elleştirerek, böylesi bir mekân kavrayışının dünyayı matematiksel şekilde anlamının anahtarı olduğunu dolayısıyla mekânın egzistansiyel anlamını atlayacağını düşünür. Mekânın temelde dünya fenomeniyle birlikte düşünülmesi gerektiğini söyleyen Heidegger, dünyanın mekânda değil, mekânın dünyada olduğunu dolayısıyla mekân-dünya arasındaki bağlantının merkezine dünyasallığı yerleştirmek gerektiğini düşünür.⁸

Bu bağlamda, *Varlık ve Zaman*'da Dasein'in gününbirlik yaşantısı üzerinden mekânsallığın analizini yapan Heidegger, mekânsallığı ilkin dünya-içinde karşılaşılan şeylerin el-altında-olan ve el-önünde-olan durumuyla soruşturma 'nesnesi' yaparken, ikincil olarak kendi varlığını kendine problem eden varolan olarak Dasein'in mekânsallığının analizini yapmaktadır. Bu anlamıyla mekân, fiziksel dünyaya karşılık gelen 'dünya mekânı', alanlar (*die Gegend*) ve Dasein'in mekânsallığı açısından ele alınmaktadır. Yani mekânın hangi anlamda dünyayı tesis ettiği ortaya konur.⁹ Çünkü, Descartes'ın Kartezyen düşüncesi, mekânı uzamdan hareketle kurarak dünyayı mevcut olanların toplamı olarak anlamaktadır. Heidegger ise böylesi bir mekân anlayışının dünyayı mekânda bulunan bir varolan gibi tesis ettiğini dolayısıyla da dünyayı dünyasızlaştırdığını söyler. Yani, yukarda da ifade edildiği gibi, dünyanın mekânda değil de mekânın dünyada olduğunu ortaya koymanın analizini yapan Heidegger, mekânın egzistansiyel anlamıyla nasıl ele alınması gerektiğini

⁷ Martin Heidegger, "İnşa etmek, Oturmak, Düşünmek", Çeviren Olcay Kunal, *Cogito* (1996a): 67.

⁸ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, Çeviren Kaan H. Ökten, 2.Basım, İstanbul: Alfa, 2018, 177.

⁹ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*,162.

soruşturmaktadır. Bunun açığa çıkarılması için ilkin el-altında-olanların *yakınlık* karakterine odaklanılır. Dasein, dünya-içinde-varolma varlık karakteriyle şeylerle hep bir *yakınlık* içindedir. Çünkü, bir şeyle karşılaşmıyor olmam, onu yöremde görmem ve onunla onun ait olduğu mekânda ilgilenmemi gerektirir. Örneğin, bu çalışma hazırlanırken bilgisayarın önümde, kitabın elimin altında, kalemin not defterinin arasında ya da boş bir kâğıdın dosyanın içinde bulunması onların gereç olmaklık karakterini, yani onları *ait oldukları yerde* el-altında kullanmamla anlam kazandığını gösterir. Bu anlamıyla el-altında-olan belirli bir kullanım ilişkisiyle bağlılığında *hazır*dır. Buna karşın bir gerecin el-önünde öylece orada durdurması ve mekânla bir bağ kurmadan anlaşılması, mekânın salt uzamsal olarak düşünülmesindedir.¹⁰

Dasein, bir kabın içindeki su gibi mekânın içinde değildir. Bunu reddetmek, Dasein'in mekânsallığını tamamen bertaraf etmek değildir. Heidegger Dasein'in mekânsallığıyla ilgilenir, yoksa mekânın salt kendisinin onun için bir önemi yoktur. Mekânın belli bir dünya kurmasıyla ortaya çıkan egzistansiyal durumu Heidegger için asıl analiz edilmesi gereken şeydir. Dasein, dünya-içinde-olmaklığı bakımından asli anlamda mekânsaldır. Mekânsallık ise dünya fenomeniyle düşünüldüğünde ve onun zemininde ele alındığında anlaşılabilir.¹¹ Bu bağlamda Dasein'in mekânsallığını ele alan Heidegger, onun 'mesafe-kaldırmaklık' (*Entfernung*) ve 'yönlülük' (*Ausrichtung*) özelliğinden söz eder. Dasein'in mekânsallığının 'mesafe-kaldırmaklık' yönü diğer varolanlarla yakınlık ilişkisi içinde anlaşılmalıdır. Burada yakınlık, ölçülebilir olan belirli bir mesafenin uzaklığını ya da yakınlığını değil, egzistansiyal anlamda yakınlığı ifade eder. Bundan dolayı, bize en yakın görünen aslında en uzak olan olabilir. Heidegger bunu yolda yürürken ayaklarımız altında olan yolun bize 20 adım uzakta olan akrabamızdan daha uzak olabileceğini söyleyerek örneklendirir.¹² Dasein'in yönlülük karakteri ise belirli bir muhitte olmakla zaten onda içerilmiştir. Bu varlık minvaliyle Dasein, sabit olan sağ ve sol yönlerine sahip, el-altında-olanlarla ilgilenmektedir.¹³

Tüm bunlardan hareketle söylenebilir ki, "*mekân ne özne içindedir, ne de dünya mekan içindedir.*"¹⁴ Mekânın bir dünya içinde olduğu ise aşıkâr olmaktadır. Mekân ve dünya ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde Dasein, özü itibarıyla dünya içindedir. Yani, dünya-içinde-olmak varlık minvaliyle Dasein, ikamet

¹⁰ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 163.

¹¹ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 180.

¹² Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 167-171; Erdal Yıldız, *Varlık ve Zaman'ı Anlamak*, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 156-159.

¹³ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 173.

¹⁴ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 177.

etmektedir. İkamet etmek, Heidegger'in mekâna ilişkin temel yönelimini açıkça ifade ediyor oluşundan dolayı son derece önemlidir.

İkamet Etmek, Tapınak ve Kulübe

Yukarıda işaret edilenler ışığında söylenebilir ki kavramlar, Heidegger için sabit, değişmez ya da görüldüğü gibi değillerdir. Kavramları sahiplenen yol, her zaman aşındırılacak yeni izleklere gebedir. Burada yürümenin başlıca koşuluysa düşünmenin olanaklarına kendini adamak ve Varlığın yurdunda ikamet etmeye gönüllü olmaktır. Bu bağlamda, Heidegger'in mekân kavrayışını anlamının yolu, onun Almanca *Bauen*, *Wohnen* ve *Denken* kavramları arasında unutulduğunu düşündüğü anlamla iş görmeli, söz konusu kavramların harabelerinde yıkılan duvarları onarmalı, yeniden inşa edilen duvarlarda tuğlaları itinayla yerleştirmeli ve hesaplayıcı düşünmenin alelacele karara varan cezbediciliğinden kendini alı koymalıdır. Bu da ilkin *Bauen* ve *Wohnen* yani inşa etmek ve ikamet etme kavramları arasındaki bağa odaklanılarak yapılabilir.

Heidegger, Almanca *Bauen*/inşa etmek sözcüğünde esas olan 'ikamet etmek' anlamının yitirildiğini düşünür. *Bauen* sözcüğü, 'ikamet etmeyi' işaret ettiği gibi bir yerde nasıl ikamet edileceğini ve ikamet edilecek yer hakkında düşünmeyi de içerir. *Bauen*, *bu* ve *boe* sözcüklerini 'bin' sözcüğüyle ilişkilendirerek bir yerde ikamet etmekle var olmak arasında sahici bir bağ kurulacağını düşünen Heidegger, bu var olma biçimini insanın bir dünya içindeki varlığı olarak tanımlar. Bu bağlamda insan olmak, oturmak/ikamet etmek demektir. Heidegger'in *Bauen* sözcüğünün kökenlerinde gezinmesinin nedeni, bu sözcüğün 'ikamet etmek' anlamının unutulduğunu düşünmesindedir. Unutulan bu anlam, insanın yaşadığı yerle ikamet etme ilişkisi kuramadığının işaretidir. *Bauen* sözcüğünün bu asli anlamı kendisini gizil bir şekilde komşuya karşılık gelen *Nachbar* sözcüğünde saklı tutar. En basit anlamıyla komşumuz *yakınımızda* oturandır. Heidegger, *Bauen* sözcüğünde saklı olan 'bakmak' ve 'yetiştirmek' anlamlarını öne çıkararak onu işlemek, üretmek, gözetmek ve kurmakla ilişkilendirir. Yani en basit anlamıyla inşa etmenin iki yönüne vurgu yapılmaktadır. Bunu yapmasının nedeni, *bauennin* insanın deneyim alanında sahip olduğu önemi ortaya koymaktır. Bu deneyim alanında yitirilen anlam katmanları heybesinde sadece inşa etmeyi taşımıştır. Bunun sonucunda sözü edilen anlam değişikliği ilk bakışta sıradan bir değişim gibi görünse de aslında ikamet etmenin, artık insan varlığıyla ilişkili bir şekilde düşünülmediğini ortaya

koyar: "ikamet etme, hiçbir zaman insan varlığının temel karakteri olarak düşünülmez."¹⁵

Heidegger'in "inşa etmiş olduğumuz için ikamet etmiyoruz, ikamet ettikçe inşa ettik ve inşa ediyoruz, çünkü *ikamet edenleriz*."¹⁶ sözü Sakson dilindeki *wuon* ve Gotik *wunian* (ikisi de ikamet etmek anlamına gelir) ile *buen* sözcüğü arasındaki ilişkiden hareketle anlaşıldığında daha açık olacaktır. Bu bağlamda Gotik *wuon* sözcüğünün 'kalmak', 'ikamet etme' anlamını *wunian*'ın hoşnut, huzurlu olmak anlamlarıyla ilişkilendirerek ikamet etmeyi huzurlu olmaya ve serbest olmaya bağlar. Bu anlamıyla huzurlu olmak özgür olmaktır. Özgür olmak ise korumaktır. Heidegger için korumak, bir şeyi olagelmesine bırakmak yani bir şeyi başta her ne ise o özde süredurmasını sağlamaktır. Böylece, ikamet etmenin niteliği korumak olmaktadır. Sözü edilen korumanın ikamet etmenin temel karakteri olduğu ise kuşku götürmez.¹⁷ Heidegger'in yapmaya çalıştığı şey, 'oturmak/ikamet etmek', 'huzurlu olmak', 'serbest kalmak' ve 'korumak' arasındaki asli bağın görülmesini sağlamaktır. Bu açıdan bakıldığında, bir yerde oturmak belirli bir düzen içinde ikamet etmektir. Dünyayla kurulan ilişki de bu çerçevede anlaşılmalıdır. Dünyada var olanlarla sahici bir ilişki kurmanın yolu onu korumakla mümkündür. Tüketmek, yok etmek, onu bir birim haline getirerek hesaplayıcı düşünmenin hükmü altında yarar ilişkine indirgemekle yani efendi olmakla ve var olanlarla bir bağımlılık ilişkisi kurmakla ikamet edilemez. Heidegger, sahici bir ilişki kurmanın yolunu ölümlülerin yani insanların ikamet etmeyi kökensel anlamıyla düşünmesinde bulur. Bu yönde Heidegger'in yukarıda adı geçen metinlerde sık sık dile getirilen dörtlüye değinmek gerekir.

Heidegger dörtlüyü (*Geviert*), yeryüzü, gökyüzü, tanrısal olanlar ve ölümlüler şeklinde sıralar. Bu dörtlüde asli olan, biri düşünülürken diğer üçünün de en sade haliyle düşünülenin varlığında olageldiğidir. Bu açıdan yeryüzü, kayaya, bitkiye, hayvana kaynaklık etmesi bakımından bu birliğin diğer üçünün de düşünülmesi koşuluyla hizmet eden taşıyıcısıdır. Gökyüzü, ayın yolu, aydınlığın ve karanlığın geçidi, mevsimlerin değişimidir. Tanrısal olanlar, "tanrının çağrısını getiren habercilerdir." Ölümlüler ise ölümü ölebilenler yani insanlardır. Heidegger, bu anlamıyla insanın ölümü ölebilen tek varolan olduğunu söyler. İnsanlar, yeryüzünün üzerinde, gökyüzünün altında, tanrısal olanların eşliğinde oldukları sürece ölümlü varolanlardır. İnsanlar bu dörtlünün birliğini koruyarak ikamet eder. Korumak, tehlikelerden esirgemektir.

¹⁵ Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinking", In *Poetry, Language, Thought*, Translator Albert Hofstadter, New York: Harper & Row (2001a): 349-350.

¹⁶ Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinking", 350.

¹⁷ Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinking", 350-351.

Heidegger, korumak anlamında ikamet etmeyi 'şeylerin' içinde saklar. Yani, ölümlüler şeylerle ilgilendiği ve şeylerde saklı olan dörtlüyü koruduğu sürece inşa etmenin olanağı mümkündür.¹⁸

"Her şeyden önce ölümlüler olarak insanlar, dünya olarak dünyaya *ikamet ederek* ulaşır."¹⁹ Bu bağlamda, inşa etmenin anlamı varlığında ikamet etmektir. Yani, ikamet etmenin Varlığın temel belirlenimi olduğu yerde inşa etmenin olanağı mümkün olmaktadır. Böylesi bir ifadenin dayanağı, modern inşa etmenin yaşamın öznel deneyimleri ve duyguları göz ardı ederek teknik bir akılla hareket etmesidir. Tapınağın yeryüzü ve gökyüzünün bir olduğu yerde olmasının anlamı ise onun inşa etmek için değil, ikamet etmek için yapıldığını gösterir. Tanrı'nın yeryüzündeki varlığı olan tapınak, huzurun, düzenin ve oturmanın mekânıdır.

Heidegger, bir mekân olarak tapınakta Tanrı'nın mevcut olduğunu söyler. Tapınağın kutsallığında ve sınırında Tanrı'nın yaşama dâhil olması söz konusudur. "Tapınak, doğum ve ölüm, felaket ve kutsallık, ihtişam ve sefalet, yükselme ve çöküşün ve insan varlığı için onun yazgısının biçim kazandığı ilişkilerin birliğini toparlayıp bir araya getirir. Bu açık ilişkilerin hâkim genişliği tarihsel bir halkın dünyasıdır."²⁰ İnsanın bir yaratımı olan tapınak, doğanın içinde duradurur. Kayaların yamacında kurulan tapınak, tüm ihtişamıyla Tanrı'nın barınağıdır. Bu barınağın sadeliğinde açılan dünyada Tanrı'nın ihtişamı yatar.²¹ Çünkü, tapınağın varlığında, "Eser, kendini taşın kütesine ve ağırlığına, ağacın sağlamlılığı ve esnekliğine, madenin sertliği ve parıltısına, rengin ışması ve karanlığına, sesin çınlamasına ve sözün adlandırma gücüne kendini koyarak, bütün bunları vücuda getirir."²² Böylece tapınak, yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlayarak ölümlülerle tanrıların birliğinde bir dünya açar. Tapınağın kendini açan dünyasında Varlığın olagelmesi vücut bulur. Ölümlüler olarak insanlar Varlığın bu olagelmesinde düşünmenin kökensel anlamı içinde yersiz yurtsuzluğu aşabilir. Hesaplayıcı düşünmenin egemen olduğu metafizik çağda insanlar (ölümlüler), ikamet etmenin özünde yeryüzü ve gökyüzüyle bağ kuramaz. Yeryüzüne bir üretim aracı gibi yaklaşılmakta, elde edilen üründe gökyüzünün değil, üreticinin her şeyi birim haline getiren ve dönüştüren fikri açığa çıkmaktadır. Böylece "üreticiler artık şeyleri tanrılara değil yalnızca

¹⁸ Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinking", 351-353.

¹⁹ Martin Heidegger, "Şey", Çeviren Erdal Yıldız-Ali Kaftan, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 9 (2006): 162.

²⁰ Martin Heidegger, *Sanat Eserinin Kökeni*, Çeviren Fatih Tepebaşı, Ankara: De Ki Basın Yayın, 2014, 37.

²¹ Martin Heidegger, *Sanat Eserinin Kökeni*, 38.

²² Martin Heidegger, *Sanat Eserinin Kökeni*, 41.

kendilerine ve üretimin son amacı olarak diğer insanlara ve ürünlerin tüketicilerine sağlamaktadır.”²³

Heidegger'in inşa etmek, ikamet etmek, düşünmekle bağlantılı düşündüğü mekân, yer ve mesken kavramları 'Varlığın anlamı nedir?' sorusuna cevabın bir parçası olarak analiz edilmelerinin yanı sıra "varlığın şeylerin fiziksel dünyasındaki durumunu"²⁴ anlamının da yollarından biridir. Bu bağlamda, insan ve mekân arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurulduğunda Heidegger'in mekân/mekânsallık kavrayışının zemininde, yaşamı boyunca gitmekten hiçbir zaman vazgeçmediği, uğruna Berlin'deki felsefe kürsüsünü reddettiği, Freiburg'a nerdeyse 20 km uzaklıkta Kara Orman'ın yükseklerinde yer alan Todtnauberg'deki kulübesinin²⁵ de olabileceği düşüncesi yakamızı bırakmaz.²⁶ Simon Sadler *Heidegger'in Kulübesi* için yazdığı *Önsöz*'de kulübenin, Heidegger'in Freiburg'da bulunan Rötebuckweg'deki evinden "uzaklaşıp inzivaya çekilmesi, haber vermeden yürüyüşe çıkması, bir pınarın sesi kendisine eşlik ederken düşüncelerini tamamlama kararlılığı"²⁷ sağlaması açısından onun felsefi yaşamında önemli bir yeri olduğunu söyler. Heidegger'in özellikle tekniğin bizi her yerde kuşattığı ve yersiz yurtsuz kıldığı düşüncesinin göstergesi olan metropoldeki evi ('kökünden koparılmış insanlara' ait olan) işaret edilebilirken, Todtnauberg'deki kulübe, Varlığın sedasız sesiyle kökensel bir bağ kurmanın olanağını sağlar. Bu anlamıyla ilki dünyasız bir dünya inşa ederken, ikincisi yeni bir dünya kurar. Bir başka ifadeyle, metropolün mekânı olan ev, inşa etmenin mekanik yönünü ve şeylerle seyre dair bir ilişki kurmanın estetize edilmiş olanağını ortaya koyarken, kulübede seyirlik olan değil, yaşam deneyiminin kendisi, Varlığın olagelmesi deneyimlenir. Burada şehre karşı taşralılığın övgüsü değil, ikamet etmenin Varlıkla kurduğu özsel ilişki açısından bir karşılaştırma

²³ J. Fritsche, "Düzenek, Yahudi Irkı ve Yahudi Soykırımı Üzerine", *Heidegger, Nasyonal Sosyalizm ve Etik İçinde*, Çeviren Cansu Akarsu, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2022, 20.

²⁴ Adam Sharr, *Mimarlar İçin Heidegger*, 28.

²⁵ George Wolff, Heidegger'le buluşmasından izlenimlerini aktardığı kısa yazısında kulübe ve 'İnsan Heidegger' arasında şöyle bir bağ kurar: "Düşünür, İnsan Heidegger'in kim olduğu, 'kulübe'den başka hiçbir yerde daha iyi öğrenilemez." George Wolff, "Ev ve Kulübe: Bir Spiegel Söyleşisinden İzlenimler", Çeviren Erdal Yıldız, *Kutadgubilig Dergisi Heidegger Özel Sayısı* (2015):53.

²⁶ Heidegger'in taşra, kulübe ve felsefe arasında kurduğu ilişki doğanın hükmünün en açık görüldüğü yerde ve kulübenin ışığı altında şu sözlerle dökülür: "Soğuk kış akşamında sert bir kar fırtınası vuruşlarıyla kulübenin etrafında kıyameti kopardığında ve her şey karla kaplandığında ve örtüldüğünde, 'o zaman' felsefenin yüksek zamanıdır. İşte o zaman, felsefenin soruları sade ve önemli olmak zorundadır." Martin Heidegger, "Yaratıcı Manzara: Niçin Taşrada Kalıyoruz?", Çeviren Erdal Yıldız ve Güvenç Şar, *Kutadgubilig Dergisi Heidegger Özel Sayısı* (2015): 33.

²⁷ Adam Sharr, *Heidegger'in Kulübesi*, Çeviren Engin Yurt, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, XII.

yapılmaktadır. Yoksa, Heidegger'in de söylediği gibi bizler şehrin en uzağında olan bir köy evinde, televizyonda bir şeyler izlerken zaten evde değilizdir.

Heidegger için felsefe ile mekân (kulübe) arasında bir bağ vardır. Sharr bu bağ, şöyle ifade eder: "Kulübe, Heidegger için 1922 ve sonrasında sürekli bir diyalog partneri olarak kalır. O en çok bu küçük yapının -düşünmeyi ayakta tutan yer- içinde kendisini evinde hissetmiş gözükür. Kulübenin çevresindeki manzaranın yapısında ve hareketlerinde, onun (Heidegger'in) çalışmasının koşullarının yansımış olduğu görülebilir."²⁸ Çünkü, Heidegger'in kulübesinde "yaşam, bütün saflığı, yalınlığı ve büyüklüğüyle ruhun önüne seriliyor."²⁹ Kulübede öne serilen şey, filozofun yaşamının bir aynasıdır. Temamız açısından bakıldığında ise Kulübe, "Heidegger'in 'oturmak' ve 'yer' üzerine yazılarıyla (...) aynı eksendedir."³⁰ Heidegger, kulübenin çalışmalarına sunduğu ilhamın farkındadır. Hatta, şehirdeki yaşamının düşüncelerinin akışına engel olduğunu söylerken kulübede bulunur bulunmaz "önceki sorgulamalarının bütün dünyası"nın tüm açıklığıyla kendisine görüldüğünü ifade eder.³¹

Hem Heidegger'in kendi yaşam deneyiminden hareketle kulübe hem de 'bir köylünün yaşamını'³² temsil eden çiftlik evi³³ bize yeniden böyle evlerde yaşamamız gerektiğini öğütlemeyi. Bu örneklerden hareketle yapılması gereken inşa etme ve ikamet etmenin yeni bir düzenini düşünmeye yönelik bir çağrıdır. Modern tekniğin kuşatıcılığında zaten 'Heidegger'in Kulübesi'nde yaşamak pek mümkün görünmemektedir. Varlığın sedasız sesinin duyulmadığı mekânın duvarları arasında, ikamet etmek üzerinden kurulabilecek yeni bir inşa etme sayesinde mekânla sahici bir bağ kurulabilir. Böylesi bir mekân, yersiz yurtsuzluğun özü üzerine düşünmenin olanağını sunarak bizi ikamet etmeye çağırır. Çünkü insan, 'herkes'in dünyasında özünü kaybetmiştir. Ve bu özü de ancak Heidegger'in de deyişiyle ikamet etmeyi öğrenmekle aşabilir.

²⁸ Adam Sharr, *Heidegger'in Kulübesi*, 7.

²⁹ Heidegger'den aktaran Adam Sharr, *Heidegger'in Kulübesi*, 67.

³⁰ Adam Sharr, *Heidegger'in Kulübesi*, 110.

³¹ Martin Heidegger, "Yaratıcı Manzara: Niçin Taşrada Kalıyoruz?", 33-34.

³² Heidegger, taşrada ikamet eden köylüyü kendisiyle konuşarak halkın arasına karıştığını sanan şehirliyle karşılaştırarak felsefi çalışmanın öznesi konumuna köylüyü yerleştirir: "Ve felsefi çalışma, bir münzevinin tuhaf uğraşı olarak yürütülmez. Felsefi çalışma köylülerin yaptığı çalışmanın tam ortasına aittir (...) Felsefi çalışma doğrudan köylülere ait olanın içinde kök salar." Martin Heidegger, M. "Yaratıcı Manzara: Niçin Taşrada Kalıyoruz?", 33.

³³ Kara Orman'ın çiftlik evi, dörtlünün birliğinde ikame etmeye olanak sağlar. Çiftlik evi, sakinlerinin günlük rutinlerini göz ardı etmeden rüzgârın geliş yönüne, güneşin doğuşuna ve batışına uygun bir şekilde güney yamacına kurulmuştur. Sharr'a göre, Heidegger'in resmettiği çiftlik evi, "ölümlü diyarın sınırlarını çizer". Adam Sharr, *Heidegger'in Kulübesi*, 70.

Öğrenilen ikamet etmenin toprakla ve taşralılıkla kurulan ilişkisi ise özünde bir tehlikeyi barındırmaktadır. Bu bağlamda kimlik, toprakla mitsel olan üzerinden bir ilişki kurularak belirli bir yöreye atfedilmektedir. Toprağın böylesine kutsallaştırılmasının, “toprağa sadakat çağrısının”³⁴, “toprağa sadık kalma”nın³⁵ veya “toprağa bağlılığın”³⁶ arka zemininde faşist ideolojilerin temellerinin üzerinde yükseldiği kan-toprak fenomenleri arasındaki bağ vardır.³⁷ Toprağa kök salmak ve toprak için kendi varlığını feda etmek, faşizmin sunağında ötekiyi kurban etmektir. Heidegger’in romantik taşralılığının nereye varabileceğini gören bu sözler, belirli bir yere aidiyet duymakla faşist eğilimler taşıma arasında bağ kurar. Çünkü, bir toprağın kendisine ait olduğunu düşünmek onun başkasına ait olmadığı iddiasını da içerir. Dolayısıyla bu, kendi yurdunda yabancı olan insan topluluğuna karşı hoşgörüsüzlüğün kaynağını oluşturarak onların zulme uğramasını, sürülmelerini ve kendi yurdu için gerekli görüldüğünde soykırıma uğramasını olumlayan bir ideolojinin yeşermesine neden olur.³⁸ Özellikle, 1945’ten sonra bile Nazizm’in³⁹ ideolojik söylemini içeren *Volk* (ulus, halk) kavramına Heidegger’in taşralılık ya da kırsallıkla birleştirerek yer vermesi, ‘kökene aidiyet’ ‘toprağa ve kana bağlılık’ gibi temaların yer aldığı “Nazizmin hem popüler hem de elit kültürden devralarak geliştirdiği muhafazakâr-popülist söylemleri yansıtıyor gibidir.”⁴⁰

Foucault’nun İktidar Anlayışının Mekânla İlişkisi

Heidegger’in Varlık Tarihi açısından sorunsallaştırdığı düşünsel yolunun geçirdiği dönüş(ümler) göz önüne alındığında odaklanılan temel meselenin “şeylerin nasıl olup da nesnelere dönüşmüş” olduğu tasavvuruyken, Foucault’nun sorunsallaştırdığı şey, “kendiliklerin öznel haline nasıl geldikleri”dir.⁴¹ Foucault açısından düşünüldüğünde öznelliklerin iktidar ilişkileri tarafından kurulduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Yani hastaneye, tımarhaneye, okula, gözlemevine, kliniğe kapatılan hasta, deli ve öğrenci iktidar

³⁴ J. Fritsche, “Düzenek, Yahudi Irkı ve Yahudi Soykırımı Üzerine”, 20.

³⁵ Rüdiger Safranski, *Bir Alman Üstat Heidegger*, 429.

³⁶ Martin Heidegger, M. “Yaratıcı Manzara: Niçin Taşrada Kalıyoruz?”, 34.

³⁷ Adam Sharr, *Heidegger’in Kulübesi*, 75.

³⁸ Adam Sharr, *Heidegger’in Kulübesi*, 75.

³⁹ Heidegger’in Nazizm ile tartışmalı ilişkisi için bkz. Richard Wolin, *Heidegger in Ruins: Between Philosophy and Ideology*, New Haven: Yale University Press, 2023. Guillaume Payen, *Martin Heidegger’s Changing Destinies: Catholicism, Revolution, Nazism*. Translator Jane Marie Todd and Steven Rendall, New Haven and London: Yale University Press, 2023.

⁴⁰ J. Collins, *Heidegger ve Naziler*, Çeviren Kaan H. Ökten, İstanbul: Everest Yayınları, 2001, 51-52.

⁴¹ Hubert Dreyfus, “Varlık ve İktidar”. *Heidegger Paris’te: Fransızların Heidegger Okuması* İçinde, Çeviren H. S. Erdem, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2014, 215.

ilişkilerinin sonucunda belirli öznelliğe sahip olur. Kurulan bu öznellikler, ancak 'iktidar/iktidar ilişkileri' bağlamında düşünüldüğünde anlam kazanır. İktidarı anlamının koşuluysa "mekanlar ve bu mekanların ürettiği özneleri anlamaktan geçer."⁴² Bu bağlamda ilkin, Foucault'nun iktidar anlayışının hangi dönüşümleri geçirdiğine değinilmeli daha sonra da öznelliklerin üretildiği mekânların analizi yapılmalıdır.

Foucault'da 'iktidarın' nasıl bir dönüşüm geçirdiğini anlamak için hükümran iktidarı ya da kralın iktidarını, disiplinci iktidarı ve biyo-iktidarı hangi yönleriyle soybilimsel bir araştırmanın odak noktasına yerleştirdiğini görmenin önemi üzerinde durduğunu kavramak gerekir. Foucault'nun hükümran iktidarı aynı zamanda hukuksal siyasal iktidar olarak da tanımlar. Foucault, hükümran iktidar anlayışının cezalandırma üzerinden nasıl işlediğini on beşinci Luis'e suikast düzenleyen Dameins'in dehşet verici ölümüyle anlatır. Damiens, elleri ve kollarından bağlandıktan sonra bedeninin parçalanması için atlar tarafından çekilir, parçalanmayan bedenine çeşitli işkenceler yapıldıktan sonra yakılarak külleri rüzgâra savrulur.⁴³

Damiens'in ölümü, kralın yaşam ve ölüm üzerinde genellikle ölümden yana taraf olduğu ve kralın iktidarının 'azap çektirme' şeklinde ölüm üzerinden gösterildiği bir sahnedir. Bu sahnenin oyuncularında olan cellat bir kurgunun değil, gerçeğin 'efendisidir'. Cellat aracılığıyla halkın gözü önünde, bedene bir gösteri unsuru olarak sahnede verilen ceza, bir taraftan kralın iktidarını sağlamlaştırırken, diğer taraftan hakikatin ortaya çıkarılmasını sağlar.⁴⁴ Kralın iktidarının sahnelendiği bu gösteride, izleyici olan halkın suçluya verilen cezanın şiddeti karşısında sesini yükseltmesi ise büyük bir kırılmanın gerçekleşmesine neden olmaktadır.⁴⁵ Halkın suçluyla bağ kurması sonucunda suçlunun mahkûmdan kurbanı dönüşümü ceza tekniklerinin yumuşatılmasını zorunlu kılmıştır. Seyirlik olarak sahnelenen ceza yavaş yavaş bedenin tutsaklığına dönüşmüştür. Bedene uygulanan parçalama ve azap çektirme yerini mümkün olduğunca az dokunmaya hatta "bedenin kendisi olmayan bir şeye ulaşmaya" bırakmıştır.⁴⁶ Bunun açıkça görüldüğü stratejiler ise hapsetmek, çalıştırılmak ve sürgün etmektir. Burada amaç, cezayı fiziksel acıdan ziyade

⁴² Elif Ergün, "Foucault düşüncesinde mekan'n politikası -Hapishane ve tımarhane bağlamında-". *Felsefelogos* 50 (2013): 42.

⁴³ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2019b, 3.

⁴⁴ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 87.

⁴⁵ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 40-41.

⁴⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 42-43.

suçlunun ya da mahkumunun özgürlüğü demek olan haklarını askıya almaya dönüştürmektir.⁴⁷

Cezalandırmanın bu dönüşümü, hükümler iktidarın yerini disiplinci iktidara bırakmasının nasıl gerçekleştiğini göstermektedir. Sadece bedene değil, aynı zamanda ruha odaklanılmakta, acıdan ziyade disiplin ve dolayısıyla ıslah etme teknikleriyle iş görülmektedir. Disiplinci iktidar, suçlu-ızdırıp ilişkisini bir tarafa bırakıp, suçun suç olmaklık niteliğine, suç teşkil eden olayın ne olduğuna, gerçekleşen suçun sahiciliğine, suç esnasında yaşanan psikolojik durumun ardındaki gerekçelere odaklanmaktadır. Suçlu olarak fail değil, failin o suçu işlemesine neden olan olaylar zinciri önem kazanmaktadır. Sadece yaptırım değil, suça neden olan şeyin ortadan kaldırılması için en uygun çözüm yolunun hangisi olduğunu keşfetmek ve bunun sonucu olarak kesin bir şekilde ıslah etme tekniklerini uygulamak.⁴⁸

Disiplinci iktidar ıslah etmek teknikleriyle, mahkûm ya da suçludaki 'insanlığa' odaklanmaktadır. İnsanlığına odaklanılan beden, siyasallaşmaktadır. İktidar ilişkileri bedeni, ekonomik ihtiyaçları karşılamanın karşılığı olarak damgalamanın, azap çektirmenin değil, belirli bir düzene sokmanın ve bu düzen çerçevesinde bedenin yaşantısının planlanmasında işlemektedir. Beden böylece hem uysal hem de üretken hale gelmektedir. Foucault, bedenin itaatkâr özneler dönüşümüne 'bedenin siyasal teknolojisi' demektedir. Siyasal teknolojinin varlığında iktidarın mikrofiziği işlemektedir.⁴⁹

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkili olan disiplinci iktidar teknolojisinin yerini ona karşıt olmayan ve onu da içine alan ama diğer taraftan onun teknikleri sayesinde yaşamın her alanına iyice yerleşen yeni bir teknoloji alır. Biyo-iktidar şeklinde adlandırılacak bu yeni iktidar teknolojisi, disiplinci iktidar gibi bedene değil, yaşama odaklanır. Disiplinci iktidarın işlediği anatomo-politik alandan ziyade biyo-politik alanında işler. Yani onun odaklandığı şey, bir tür olarak insan yaşamıdır. Tür olarak insanın "yaşama özgü ve doğum, ölüm, üretim, hastalık vesaire gibi süreçler olan toplu süreçlerden etkilenen, global bir kitle oluşturması nedeniyle insanların çokluğuyla ilgilenir."⁵⁰ Biyo-iktidarın merkez noktasına nüfus yerleşmektedir. Nüfusun artış oranı, yaşam süresi ve hastalıklar biyo-iktidarın düzenleyici yönünün ön planda olduğu alanlardır. 'İktidarın' müdahale alanı bedenden beden-bireye değişmiştir. Lakin biyo-iktidarın biyo-politik alanında nüfus, bedenler çokluğunun siyasal, bilimsel ve

⁴⁷ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 43-44.

⁴⁸ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 54.

⁴⁹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 64.

⁵⁰ Michel Foucault, *Toplumun Savunmak Gerekir*, Çeviren Şehsuvar Aktaş, İstanbul: YKY Yayınları, 2002, 248.

biyolojik olarak ele alınacak ve ona ilişkin öngörülerde bulunulacak, istatistik tahminler oluşturulacak ve global önlemler alınacaktır. Foucault'nun 'ayarlama iktidarı' şeklinde de adlandırdığı biyo-iktidar, 'yaşamın' merkeze alındığı bir teknolojik mekanizmayla işlemektedir.⁵¹

Foucault'nun Mekânları

Foucault'nun yaşadığı zamanı "mekân dönemi"⁵² olarak tanımlamasının nedeni "Batı deneyiminde mekânın kendisinin bir tarihi" olduğunu düşünmesindedir.⁵³ Bu bağlamda, Foucault'nun 17. yüzyıldan itibaren öznelliklerin kurulması çerçevesinde sorunsallaştırdığı iktidarın mekânlarla kurduğu bağ yadsınamazdır. Çünkü iktidarın bedende, birey-bedende ve nüfusta işlenmesini sağlayan en önemli şey, onun mekânları nasıl kullandığıdır. Hastanenin, tımarhanenin, okulun, gözlemevinin ve kışlanın duvarlarında iktidar ilişkilerinin mekânla ilişkisi görülebilir. Örneğin; *Hapishanenin Doğuşu*'nda Foucault, hapishanenin "modern toplumun disiplin tekniklerinin ortaya çıktığı ve geliştirildiği bir mekân" olduğunu detaylı bir dökümünü yapmıştır. Bu dökümün sonucunda da hapishanenin asıl işlevinin suçları yok etmek ve dolayısıyla suçluları ıslah etmek olmadığını, "suçu sorunsallaştırarak suça eğilimlilik adı verilen bir öznel deneyim kurmak ve 'iyi çocuklar'ı bu yeni ve bilimsel olarak tanımlanmış deneyimin içerimlediği normlara göre koşullandırmaktır".⁵⁴

Peki, bir mekân olarak hapishane nedir? Bu mekân inşa edildiği mahkûmlar için bir dünya kurmakta mıdır? Hapishanenin taş duvarları arasında mahkûm ikamet edebilir mi? Mimari bir yapının görünüşü olan hapishane belirli bir görünüme sahip taş yığından fazlaca bir şeydir. Peki, mimari bir eser olan hapishane nedir? Bir yapıya "bu hapishaneye benziyor" dendiğinde sözü edilen ifadeyle ne *söylenmek* istenmektedir? O da hastaneye benzer şekilde bir görünürlük alanı mıdır? Hapishane, cezalandırmanın bir ışık rejimi tarafından yontulmasıdır. Sadece görünürlük değil, görmek de ön plandadır burada. Yani hapishane suçu görmektir: suçun bir mekânda kendini nasıl açığa çıkardığının görünürlük yeridir. Hapishane, gösteren bir yerdir.⁵⁵ Dolayısıyla hapishane,

⁵¹ Michel Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, 251-252.

⁵² Michel Foucault, *Özne ve İktidar- Seçme Yazılar II*, 291

⁵³ Michel Foucault, *Özne ve İktidar- Seçme Yazılar II*, 292.

⁵⁴ Ferda Keskin, "Büyük Kapatılma", *Büyük Kapatılma - Seçme Yazılar 3* İçinde, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, 17.

⁵⁵ G. Deleuze, *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler*, Çeviren A. Baran. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2019, 21.

suçun görünür olduğu mekândır.⁵⁶ Hapishane bir 'dünya' kurar ama bu dünyasız bir 'dünyadır'. Mahkûmun yaşamı burada, disiplin tekniklerinin varlığı tarafından çevrelenmiştir. Çevrelenen yaşam, mahkûmun özgürlük tutkusunun karşılığıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde mekânın ikamet etmekle kurduğu 'huzurlu olmak', 'serbest kalmak' ve 'korumak' bağı hapishanenin duvarlarında zaten yitiktir.

Hapishanede olan ayaklanmaların hapishanenin bedenine karşı yapılmasının nedeni inşa etmenin tuğlaları arasında ikamet etmenin harcının olmamasındandır. Foucault, hapishanelerdeki isyanlara yönelik değerlendirmesinde isyanların karşı olduğu nedenler arasında şunları sıralar: "fizik yoksunluğa karşı olan ayaklanmalardır; soğuğa karşı, boğulmaya ve üst üste yığılmaya karşı, sıvası dökük duvarlara karşı, açlığa karşı, dayığa karşı."⁵⁷ Bu nedenlerin yanı sıra mahkumlara uygulanan sakinleştirme, farklı hücrelerde tecrit uygulama, tıbbi hizmetin yetersiz ve kimi zaman farklı amaçlar adına yapılması ve eğitsel hizmetlere karşı da bir ayaklanma söz konusudur.⁵⁸

Dikkatli bir şekilde bakıldığında isyanların karşı olduğu temel şey, bir mekân olarak hapishanenin bedendir. Hapishanenin bedeni mahkûmun bedeni üzerinde öylesine karşı konulmaz bir basınç uygulamaktadır ki, mahkûm varlığının biricik koşulunu hapsedildiği yeri yok etmede görür. Foucault'nun bu bağlamda yapmaya çalıştığı şey, iktidarın bir aracı olan hapishanelerin maddiliğini ortaya koymaktır. Yani amaç, iktidarın 'mekânın bekçileri' olan psikologların, eğitimcilerin ve psikiyatrların ruha ve bedene uyguladığı teknolojilerin bir soruşturmasını yapmaktır. Böylece bedene ilişkin siyasal kuşatmaların tarihi ortaya çıkmaktadır, yoksa hapishanenin tarihi değil.

Peki, bir mekân olarak hastane nedir? Hastane, gösteren bir yerdir. Hastane, neyi göstermektedir? Sözü edilen hastane tımarhane olduğunda gösterilen delilerdir. Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde deliliği sorunsallaştırdığında 17. yüzyılda delilerin görülmesi için yapılan ziyaretlerden söz eder. Bu ziyaretlerde deliler kimi zaman "ilgi çekici hayvanlar gibi" gösterilmektedir.⁵⁹ Hastanenin sahip olduğu görünürlük onun sadece 'gösterge' yönüdür. Çünkü hastane, "deliliği görmenin yeni bir biçimini içeriyor."⁶⁰ Foucault, Ortaçağ ve Rönesans delilik anlayışlarıyla Klasik dönem delilik anlayışını kıyasladığında çok temel bir ayrımla karşılaşır. Özellikle, Ortaçağda her ne kadar farklı dışlama

⁵⁶ G. Deleuze, *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler*, 23.

⁵⁷ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 69; vurgu eklenmiştir.

⁵⁸ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 69.

⁵⁹ Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, 229.

⁶⁰ Gilles Deleuze, *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler*, 20.

usulleriyle karşılaşsa da delinin yaşamın içinde olduğunu, buna karşın Klasik dönemde delinin, oyundan, aileden, söylemden dışlanarak hastaneye kapatıldığını söyler. Yani, deliliğin görünürlüğü değişmiştir. Deliler, “yoksullar, serseriler, ıslaha muhtaç”⁶¹ olanlarla hastaneye kapatılmakta, sorgusuz sualsiz belirli bir grupta ilkin mekâna hapsedilmektedir. Her ne kadar görünürde deliye farklı şekillerde davranılması gerektiğine ilişkin seslerin yükseldiği söylene de bunun öyle olmadığını söyler Foucault. Çünkü amaç deliyi, diğerlerinden ayırıp iyileştirmek değildir.

Mimari, görünürlük yeridir. Bir taş yığını olmadan önce onun ortaya serdiği şey, ışığın görünürlüğüdür. Bir bakıma mimari yapı, görünürlükler alanının inşasıdır. Yani, inşa edilen yapı belirli bir görme tarzının karşılığıdır. Bir mekân olarak tımarhane, deliliğin ‘delilik’ olarak görüldüğü yerdir. 17. yüzyılın genel hastanesi incelendiğinde ‘ruh hastalığının’⁶² göz ardı edildiği görülmektedir. Çünkü bu tanımlama ancak psikolojinin var olduğu tıpla mümkün görünmektedir. Bu dönemde hastanenin karanlık ‘hücrelerine’ tıp henüz girmemiştir. Tıp ortaya çıktığında ‘akılsızlık’ bu hücrelere girmektedir. Akılsızlığın akla karşı hapsedilmesi, ‘delilik’ olarak ifade edilen özneliliğin kurulmasındaki ilk adımdır. *Deliliğin Tarihi*’nde delilerin serseriler, tecavüzcüler ya da hırsızlarla aynı yere kapatılmasının nedeni bu kişilere karşı bir bütün körlük değil, 17. yüzyılın görme tarzıdır.⁶³

Hapishane ve hastane görünürlük mekânları olmaları açısından korkunçurlar. Foucault’nun da fark ettiği gibi onların korkunç olmalarının sebebi iktidarla bağlarıdır. Dünyasız dünya olarak ikamet etmeyle bağ kurmadan inşa edilen hastanenin ve hapishanenin tuğlaları arasında “iktidar bizimle konuşur ve bizi görür”.⁶⁴ Bu mekânların bir dünya kurmadan inşa edilmeleri iktidarın görünürlüğü için son derece önemlidir. Çünkü burası hem mahkûmun hem de delinin kurulan öznelliklerinin iktidar tarafından onlara verildiği sahnedir. Bu sahnenin arkasında hem dönemin mimarisine, hem mekân anlayışına, hem de felsefi düşünmesine yön veren geometrik düzenle inşa edilen panoptikon yer almaktadır. Deleuze, iktidarın taş yığınlarına ‘görmeden görülebilme’ fonksiyonu yükleyerek onları mimari bir yapı şeklinde ortaya koyduğunu söyler.⁶⁵

⁶¹ Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, 229.

⁶² Ruh hastalığı, beden ve ruh arasında bir ayrımın yapılabildiği bir söylem içinde ancak hastanenin içinde kendine yer bulmaktadır.

⁶³ Gilles Deleuze, *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler*, 21.

⁶⁴ Gilles Deleuze, *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler*, 121.

⁶⁵ G. Deleuze, *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler*, 121.

Bu fonksiyonun merkezinde yer alan bireylerin ıslah edilmesi 'toplumsal ortopedi' çağının habercisidir. Esas amaç ise belirli tekniklerle işleyen denetim aracılığıyla gözetim toplumunun şemasını oluşturmaktır. Foucault için sözü edilen şemayı karşılayan yapının adı panoptikondur.⁶⁶ *Bütünü gözetlemek* anlamına gelen panoptikon, Foucault'yu Bentham üzerinden etkilemektedir. Bu etkinin karşılığı, kendini Foucault'nun Bentham'ı "burjuva iktidarının büyük teorisyeni" tanımlamasında göstermektedir (Foucault, 2019a:140).

Panoptikon hem çağın mimarisini etkilemesi hem de gözetim tekniğinin en iyi örneği olarak görülmesinden dolayı Foucault'nun düşlerini süslemektedir. Sözü edilen düşün cezbediciliği, modern iktidarı anlamının aracı olarak görülmesindedir. Bu aracın sahip olduğu mekanizma kısaca şöyle işlemektedir:

Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, [...] merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür.⁶⁷

Panoptikonda amaç, denetlenenin kendisini denetleyence sürekli bir şekilde gözetleniyor olduğunu düşünmesidir. Bu şekilde, hangi mekânın mekanizmasında iyi işlerse kurumun amacı da o kadar iyi işler.⁶⁸ Panoptikonun geometrik mekanizmasının çarkları gizli olan bir şeyleri gün güzüne çıkarmak için değil, gözetlenenlerin yapacakları şeyleri engellemek için tasarlanmıştır. Gözetlenen mahkûm olduğunda 'öz denetim', okuldaki çocuk olduğunda kopya çekmemek ve uslu durmak, fabrikadaki işçi olduğunda ise işe geç kalmaları, kavgaları ve hırsızlıkları engelleme amaçlanmaktadır.⁶⁹ Buradan hareketle söylenebilir ki, panoptikon farklı kurumlara uygulanma potansiyelini vardır lakin en açık bir şekilde hapisane için düşünülmesinin sebebi, disiplinin mekanizmanın her aşamasında var olması (disiplinin aralıksız olması), bireyin fizik kapasitesini, davranışlarının ıslah edilmesini ve becerilerinin geliştirilmesini sağlayacak en uygun mekân olmasındandır.⁷⁰

⁶⁶ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma - Seçme Yazılar III*, Çeviren Işık Ergüden-Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, 223-224.

⁶⁷ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 295-296.

⁶⁸ J. Bentham, *Panoptikon: Gözün İktidarı*, Çeviren Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, İstanbul: Su Yayınevi, 2019, 13.

⁶⁹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 296.

⁷⁰ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 303.

Foucault'ya göre "zihin için zihin üzerinde iktidar uygulama"⁷¹ olan panoptikonun çarklarında işleyen "görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren" yapısı mahkûmun sürekli görülmesini sağlayan 'mekânsal birimler' oluşturmaktadır. Bu tasarım, geleneksel hücrenin, "kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak" işlevlerinden kapatmayı kullanmaya devam ederken, görünürlüğü ışıktan yoksun kalmaya, teşhir ve sergilemeyi saklamaya tercih etmiştir. Her an gözetmen, öğretmen, doktor veya gardiyan tarafından gözetlenen birey için "görünürlük bir tuzaktır."⁷²

Foucault, panoptikonda işleyen mekanizmadan hareketle çağımızın panoptik çağ olduğunu söyler. Yaşam dünyamızda yer alan mekânların panoptik düzene göre düzenlenmesi gözetlemenin, denetlemenin ve ıslah etmenin hâkim olduğu iktidar ilişkilerinin panoptik bir toplum yarattığı ise kuşku götürmezdir.⁷³ Bu toplumda yasaklama değil, ekonominin geliştirilmesi, üretimin ve kamusal güçlerin artırılması söz konusudur.⁷⁴ Böylesi amaçların gerçekleştirilmesi için mekânların yeri yadsınamazdır. Sözü edilen mekânların görünürlük yerleri olmalarının sebebi, Kartezyen düşüncenin uzamdan hareket ederek anlaşılan mekânın üzerinde hareket etmesidir. Geometrik şekilde tasarlanan panoptikon, dünyasız bir dünya kurmanın yanı sıra insanın yeni olanaklar yaratmasını (mahkûmun, delinin vs.) engeller. 'Foucault'nun mekânları' iktidar ilişkilerinin inşa edildiği, düzenlendiği ve öznelliklerin üretildiği yerlerdir. Dünyasız dünya inşa etmelerinin nedeni, iktidarın zaten böylesi bir mekân kavrayışının içinde hareket etmesidir.

Sonuç

Foucault'nun tımarhane, hastane, hapisane ve okullara ilişkin incelemeleriyle Heidegger'in mekânın inşa etmek, ikamet etmek/oturmak ve düşünmek arasındaki bağı birlikte düşünüldüğünde söz konusu mekânların hesaplayıcı düşünmenin ya da matematiksel düşünmenin üretimleri olarak her şeyin yerlerinin belli olduğu aynı zamanda her birimin delinin, hastanın, mahkûmun ve öğrencinin yaşam olanaklarını dönüştürmek ve onları çeşitli disiplinler aracılığıyla özneleştirmek için inşa edilen yerler olduğu görülmektedir. 'Foucault'nun mekânları' ikamet edenlerin varlığını göz ardı etmektedir. Bu mekânların 'özneleri' olan mahkûm, deli, işçi, hasta ve öğrenci mekânlarda var olan birer 'nesne' olmalarının ötesine geçmemektedir. İnşa

⁷¹ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma - Seçme Yazılar III*, 134

⁷² Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 296.

⁷³ Michel Foucault, *Büyük Kapatılma - Seçme Yazılar III*, 224.

⁷⁴ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 306.

edilen bina, disipline edilecek bedenlerin ehlileştirilmesi için tasarlanmıştır; yoksa 'ikamet edeneler' için ve bir 'dünya' kurmak için değil. Bu anlamıyla disiplinci iktidar ve biyo-iktidarın mekânları dünyasızdır.

Heideggerci perspektiften bakıldığında ise yeryüzü, gökyüzü, tanrılar ve ölümlüler arasındaki bağ düşünülmeden inşa edilen yapılar ikamet etmenin sahici yönünü barındırmaz. Teknik aklın ya da hesaplayıcı düşünmenin sonucu ortaya çıkan mekân algısı, mekânlar ve orada yaşayanlar arasında ikamet etmenin asli yönüyle bağ kuramadığı sürece inşa edilen yapılar ya da binalar mekanik alanlar olmanın ötesine geçemeyeceklerdir. İster Heidegger'in karanlık ormanın yamacında inşa edilen kulübesini, ister Foucault'nun hapisanelerini, hastanelerini ya da okullarını yaşam alanı olarak belirleyelim bu yapıların zemininde betonun karanlık yüzünü değil, ikamet etmenin ve düşünmenin mekânla bağ kurulduğu aydınlık yüzünü gördüğümüzde ancak o zaman mekân ve insan arasında sahici bir bağ kurabiliriz.

KAYNAKÇA

- Bentham, J. *Panoptikon: Gözün İktidarı*. Çeviren Barış Çoban ve Zeynep Özarlan. İstanbul: Su Yayınevi, 2019.
- Collins, J. *Heidegger ve Naziler*. Çeviren Kaan H. Ökten. İstanbul: Everest Yayınları, 2001.
- Deleuze, G. *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler*. Çeviren A. Baran. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2019.
- Dreyfus, H. "Varlık ve İktidar". *Heidegger Paris'te: Fransızların Heidegger Okuması İçinde*. Çeviren H. S. Erdem. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2014.
- Ergün, E. "Foucault düşüncesinde mekan'ın politikası -Hapishane ve tımarhane bağlamında-". *Felsefelogos* 50 (2013): 31-43.
- Fritsche, J. "Düzenek, Yahudi Irkı ve Yahudi Soykırımı Üzerine". *Heidegger, Nasyonal Sosyalizm ve Etik İçinde*. Çeviren Cansu Akarsu. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2022.
- Foucault, M. *Toplumunu Savunmak Gerekir*. Çeviren Şehsuvar Aktaş. İstanbul: YKY Yayınları, 2002.
- Foucault, M. *Deliliğin Tarihi*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Foucault, M. *Büyük Kapatılma - Seçme Yazılar III*. Çeviren Işık Ergüden-Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Foucault, M. *Özne ve İktidar- Seçme Yazılar II*. Çeviren Işık Ergüden-Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019a.
- Foucault, M. *Hapishanenin Doğuşu*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2019b.
- Heidegger, M. "İnşa etmek, Oturmak, Düşünmek". Çeviren Olcay Kunal. *Cogito* (1996a): 67-76.
- Heidegger, M. *Bemerkungen zu Kunst-Plastik-Raum*. Yayına hazırlayan Hermann Heidegger. St.Gallen: Erker-Verlag, 1996b.
- Heidegger, M. "Building Dwelling Thinking". In *Poetry, Language, Thought*. Translator Albert Hofstadter. New York: Harper & Row (2001a): 141-160.
- Heidegger, M. "... Poetically Man Dwells ...". In *Poetry, Language, Thought*. Translator Albert Hofstadter. New York: Harper & Row (2001b): 209-227.

- Heidegger, M. "Şey". Çeviren Erdal Yıldız-Ali Kaftan. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 9 (2006): 151-165).
- Heidegger, M. *Sanat Eserinin Kökeni*, Çeviren Fatih Tepebaşı. Ankara: De Ki Basın Yayın, 2014.
- Heidegger, M. "Yaratıcı Manzara: Niçin Taşrada Kalıyoruz?". Çeviren Erdal Yıldız ve Güvenç Şar. *Kutadgubilig Dergisi Heidegger Özel Sayısı* (2015): 31-36.
- Heidegger, M. *Varlık ve Zaman*. Çeviren Kaan H. Ökten. 2.Basım. İstanbul: Alfa, 2018.
- Keskin, F. "Büyük Kapatılma". *Büyük Kapatılma – Seçme Yazılar 3* İçinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Payen, Guillaume (2023). *Martin Heidegger's Changing Destinies: Catholicism, Revolution, Nazism*. Translator Jane Marie Todd and Steven Rendall. New Haven and London: Yale University Press, 2023.
- Safranski, R. *Bir Alman Üstat Heidegger*. Çeviren Ali Nalbant. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.
- Sharr, A. *Mimarlar İçin Heidegger*. Çeviren Volkan Atmaca. İstanbul: Yem Yayın, 2010.
- Sharr, A. *Heidegger'in Kulübesi*. Çeviren Engin Yurt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Wolff, G. "Ev ve Kulübe: Bir Spiegel Söyleşisinden İzlenimler". Çeviren Erdal Yıldız. *Kutadgubilig Dergisi Heidegger Özel Sayısı* (2015): 51-53.
- Wolin, Richard (2023). *Heidegger in Ruins: Between Philosophy and Ideology*. New Haven: Yale University Press, 2023.
- Yıldız, E. "Heidegger'le Sanat ve Mekân Arasında". *Felsefe Açısından Kültür, Sanat ve Dil Sempozyumu*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları (2011): 367-373.
- Yıldız, E. *Varlık ve Zaman'ı Anlamak*. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.